

พระปฐมเจดีย์

ในความเหลี่ยมแห่งมโนภาพ

ทางประวัติศาสตร์**

สุราชัย ยัมประเสริฐ*

“ไฉ่น้ำหนาวกราวเป็นที่สุด
ไม่มีนุชแนบชมเมื่อลมหวด
พื้เห็นนางห่างเหียงเรรวน
มิได้ชวนเจ้าไปชมประชมประโทน”
(นิราศพระปฐม-สุนทรภู่)

สิ่งหนึ่งที่ควบคู่กับวัฒนธรรมแบบพุทธศาสนาที่รับสืบทอดมาจากอินเดียก็คือ
จารีตการสร้างศาสนสถานแบบสถูปเจดีย์ชนตักการะบูชา ดังจะเห็นได้จากสังคมซึ่งรับ
วัฒนธรรมพุทธศาสนา เช่น ลังกา หรือเอเชียอาคเนย์ ต่างก็มีการสร้างสถูปเจดีย์ชน
ตักการะบูชา ทงนเป็นผลมาจากความเชื่อเรื่อง “พระธาตุ” ซึ่งได้รับสืบทอดกันมานั่นเองโดย

* อาจารย์ประจำวิทยาลัยรังสิต

** พิมพ์ครั้งแรกในชื่อ “พระปฐมเจดีย์กับนครปฐม” ในเอกสารการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “ภาษา กับ ประวัติศาสตร์และความเคลื่อนไหวในวิชาประวัติศาสตร์ไทย” จัดโดยโรงเรียนนายร้อยจุลจอมเกล้า ร่วมกับ สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ โรงเรียนนายร้อย จุลจอมเกล้า เขาชะโงก จังหวัดนครนายก วันที่ ๑๖-๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๓

ความเชื่อดังกล่าวได้อธิบายว่า เมื่อมัลลกะศรัยแห่งกุสินาราลงมายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว โทณพราหมณ์ก็ได้เข้ามาใกล้เกลี้ยให้เกิดการแบ่งพระบรมธาตุไปยังเมืองต่าง ๆ ซึ่งได้มีการนำไปสร้างพระสถูปประดิษฐานไว้ ดังนั้นพระเจดีย์ทั้งหลายก็คือ “ธาตุเจดีย์” ซึ่งเป็นที่เก็บพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้านั่นเอง (สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี ๒๔๖๕ : ๔-๕) ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างธาตุเจดีย์ได้แพร่เข้ามาสู่สังคมดั้งเดิมแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (ท่าจีน) ด้วย โดยก่อให้เกิดการสร้างพระเจดีย์ ๒ องค์ที่เขตลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี (สายเก่า) นั่นคือ เจดีย์พระปฐมและเจดีย์พระประโทนซึ่งตามตำนานอ้างว่าเป็นที่บรรจุพระธาตุและพระนันทวงพระธาตุ และจากการศึกษาทางโบราณคดีได้ชี้ให้เห็นว่าเจดีย์ทั้ง ๒ องค์น่าจะมีอายุมาแล้วไม่น้อยกว่าพันปี

แต่กระนั้น เจดีย์ทั้ง ๒ องค์ ก็ถูกทิ้งร้างอยู่กลางป่าอยู่เป็นเวลานานแม้กระทั่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระองค์เจ้านวม (กรมหลวงวงศาธิราชสนิท) และสุนทรภู่เดินทางไปในมัสการพระเจดีย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ และ พ.ศ. ๒๓๘๕ นั้น บริเวณที่เป็นวัดพระปฐมก็ยังเป็นป่ารก การบูรณะพระเจดีย์มีขึ้นอย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยมีการสร้างพระเจดีย์ขึ้นใหม่แล้วสถาปนาขึ้นเป็น “พระปฐมเจดีย์” โดยรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ หลังจากนั้นก็แล้วพระปฐมเจดีย์จึงได้กลายเป็นเจดีย์สำคัญแห่งหนึ่งของชาติในยุคใหม่และมีผู้เดินทางมานมัสการมากขึ้น จนทำให้บริเวณรอบ ๆ องค์พระปฐมเจดีย์พัฒนาขึ้นเป็นชุมชนเมือง ต่อมาในรัชสมัยพระบาท

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ได้สร้างพระราชวังสนามจันทร์ขึ้น และเสด็จมาแปรพระราชฐานอยู่เสมอ บริเวณพระปฐมเจดีย์ซึ่งกลายเป็น “เมืองนครปฐม” จึงได้มีความสำคัญมากยิ่งขึ้นอีก และได้กลายเป็นที่ตั้งของศาลากลางจังหวัดซึ่งกลายเป็นศูนย์กลางของจังหวัดต่อมา ดังนั้นการพัฒนาของประวัติศาสตร์เมืองนครปฐมจึงมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับฐานะและการดำรงอยู่ของพระปฐมเจดีย์ดังจะกล่าวให้เห็นต่อไป

กำเนิดพระปฐมเจดีย์

การกล่าวถึงกำเนิดและการพัฒนาการของพระปฐมเจดีย์นั้น มีความสัมพันธ์อย่างมากกับบทบาทของรัฐส่วนกลางที่กรุงเทพฯ ใน

ยุคเริ่มแรกที่รัฐสยามกำลังจะก้าวสู่รูปแบบใหม่ แต่จุดเริ่มแรกของความเกี่ยวข้องนี้ เริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระวชิรญาณภิกขุได้นำคณะภิกษุจำนวนหนึ่งเดินทางมานมัสการพระประธมเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๓๗๔ ซึ่งขณะนั้นมีวิหารและเจดีย์ที่ยังประดิษฐานอยู่กลางป่าที่มีผู้คนอาศัยเบาบาง เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ) เล่าว่า พระวชิรญาณภิกขุได้มีพระดำริว่าเจดีย์ที่วัดพระประธมนั้น "...เป็นมหาเจดีย์ใหญ่กว่าพระเจดีย์ในประเทศสยามทุกแห่ง สืบดูทั้งพระราชอาณาจักรฝ่ายเหนือตั้งแต่เชียงแสนเชียงใหม่ตลอดลงมาฝ่ายใต้จนถึงเมืองนครศรีธรรมราช แลเมืองลาวเมืองเขมรฝ่ายตะวันออก พระสถูปเจดีย์ซึ่งจะใหญ่โตกว่าพระปฐมเจดีย์ไม่มี พิศุทธเหตุเห็นจะเป็นของเก่ามาช้านานก่อนพระเจดีย์ในประเทศสยามจึงได้เรียกว่า พระปฐมเจดีย์" (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๑) จากนั้นพระวชิรญาณภิกขุจึงได้ถวายพระพรต่อพระเชษฐา คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทำการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ไม่ควรจะปล่อยให้รกร้างว่างไว้ หากแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงทราบแล้วจึงมีพระราชดำริว่า "เป็นของอยู่ในป่ารก จะทำขึ้นก็เห็นไม่เป็นประโยชน์อันใดนัก" (เรื่องเดียวกัน : ๔) ดังนั้นจึงยังมิได้มีการบูรณะพระประธมขึ้นไว้แต่อย่างใด

จนกระทั่งพระวชิรญาณภิกขุได้ลาผนวชแล้วขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีการรื้อฟื้นพระราชดำริที่จะปฏิสังขรณ์พระประธมเจดีย์ขึ้นมาใหม่ โดยโปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์เป็นแม่กอง ร่วมด้วยพระศรีสมมติหลวงพิทักษ์โยธาและหลวงนราเรืองเดชเป็นนายงานไปบูรณะให้เป็นพระปฐมเจดีย์ใน พ.ศ. ๒๓๙๖ หลังการขึ้นครองราชย์ได้ ๒ ปี จนเมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. ๒๓๙๘ ก็โปรดฯ ให้เจ้าพระยาวรวงษ์มหาโกษาธิบดีรับเป็นแม่กองบูรณะต่อไป (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๔-๕) และเพื่อสะดวกในการเดินทางจากกรุงเทพ ฯ ไปนมัสการ จึงได้โปรดให้มีการขุดคลองเชื่อมแม่น้ำ จากคลองขวางข้างวัดชัยพฤกษ์มาลาริมคลองบางกอกน้อยไปทะลุแม่น้ำนครชัยศรีที่บ้านวังรายเป็นคลองยาว ๖๗๖ เส้น โดยเริ่มขุดเมื่อกลาง พ.ศ. ๒๔๐๐ (๔ ๐๐ มะเส็ง นพศก) คลองนี้ได้รับพระราชทานนามว่า "คลองมหาสวัสดิ์" (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๑๒ : ๙๒) จากนั้นในปลายปีเดียวกัน ก็ได้เริ่มขุดคลองอีกสายหนึ่งจากท้ายบ้านท่ามาริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี ไปทะลุวัดพระงามใกล้องค์พระ

ปฐมเจดีย์เป็นคลองยาว ๔๔๘ เส้น จึงพระราชทานนามว่า “คลองเจดีย์บูชา” ต่อมาก็ได้ให้สร้างวังขึ้นคู่กับวัดพระปฐมเจดีย์ในบริเวณใกล้เคียงกันเรียกว่า “วังปฐมนคร” เพื่อใช้เป็นที่ประทับด้วย (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๑๕)

จากการที่วินิจฉัยว่าพระปฐมเจดีย์เป็นพระเจดีย์เก่าและบริเวณรอบ ๆ ก็มีร่องรอยของเมืองเก่าอยู่ด้วย จึงนำมาซึ่งความสนใจที่จะสืบค้นและอธิบายที่มาของพระปฐมเจดีย์และเมืองโบราณนี้ ปรากฏว่าองค์พระปฐมเจดีย์แต่เดิมนั้น มีนิทานพื้นบ้านผูกพันอยู่หลายเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องที่แพร่หลายที่สุดก็คือเรื่อง “พระยาทรงพระยาพาน” ที่เล่าว่าพระยาพานเป็นผู้สร้างเจดีย์เพื่อล้างบาปที่ได้กระทำปิตุฆาตและฆ่ายายหอมผู้มีพระคุณ ยังมีตำนานอีกเรื่องหนึ่งเล่าว่า พระเจ้าชัยศรีมหาราชเป็นผู้สร้างเจดีย์ขึ้นครอบสระ และมีสำเภาทองใส่พระบรมธาตุประดิษฐานอยู่ด้วย เข้าใจว่าเรื่องราวปรัมปราเช่นนี้คงจะเป็นที่เล่าต่อกันมาหลายชั่วคนแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงปฏิเสธเรื่องราวพื้นบ้านเหล่านี้เพราะเห็นว่าเป็นเพียง “คำราษฎรเล่าปากกันต่อ ๆ มา” พระองค์ทรงวินิจฉัยว่าเรื่องเหล่านี้ “จะจริงหรือมิจริงก็ไม่เป็นที่ชอบใจ จะ

เชื่อได้เป็นอันยาก....(เนื่องจาก) คิณฑุแต่พอออกจากปากให้เข้าหูคนเคอะ ๆ โง่ ๆ ได้แล้วก็แล้ว” จากนั้นจึงได้อธิบายว่า “....บ้านเมืองนี้แต่ก่อนไม่มีหนังสือเหตุการณ์อะไรก็มีไม่มีใครแต่งเป็นเรื่องเป็นราวไว้ เป็นแต่เล่าต่อ ๆ กันไป ครั้นนานแล้วหลายร้อยปีการก็พัน ๆ เพื่อน ๆ ใครนึกอย่างไรก็เล่าไปอย่างนั้น ฉวยเอาแต่ทางข้อปลายเสียงของคนและบ้านเมืองโบราณมาเล่าประจบประแจงไปเมื่อหนังสือมีขึ้นได้ ก็มีผู้เอาเขียนลงเพราะฉะนั้นจึงอ่านอย่างนี้ต้องยกเสีย” (จดหมายเหตุ ร. ๕ ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ ๖๔)

เมื่อพระองค์ปฏิเสธเรื่องเก่าพื้นเมืองเหล่านี้แล้ว ก็ได้เสนอต่อไปว่า “ถ้าประสงค์เอาการที่จริง ค่ะเนเธอว่า ที่สังเกตเอาแต่ภูมิสถาน แต่สิ่งของฝีมือทำของคนโบราณที่ยังเหลือให้เห็นนั้นเถิด” จากนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงอธิบายต่อไปว่า พระปรารักษ์ซึ่งเป็นเจดีย์วัดพระปฐมอยู่ในขณะนั้น มิใช่ของที่มาแต่โบราณแต่เป็นเพราะพระเจดีย์เดิมได้พังลง จากนั้นจึงต้องมีผู้สร้างพระปรารักษ์ขึ้นสวมทับไว้แทน พระองค์จึงวินิจฉัยว่า พนมจอมทองใหญ่ที่เป็นฐานรองรับพระปรารักษ์นั้นมิได้เป็นฐานพระปรารักษ์มาแต่เดิม หากแต่เป็น “องค์

พระมหาเจดีย์ของโบราณแรกตั้งพระพุทธศาสนา” เมื่อเป็นเช่นนั้น เมืองนครปฐมโบราณจึงน่าจะต้องเป็น “บ้านใหญ่เมืองโตของคนโบราณจึงมีสถานที่ใหญ่โตได้ดังนี้” (จดหมายเหตุ ร. ๔ ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ ๖๔) และ “พระปฐมเจดีย์นี้ จะมีกษัตริย์แต่โบราณตั้งเป็นเมืองหลวงอยู่ที่นั่น สร้างขึ้นก่อนพระเจดีย์ทั้งปวงในประเทศสยาม” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๓) นี่เป็นจุดแรกเริ่มของการอธิบายนครปฐมในฐานะเมืองหลวงโบราณ และเป็นเมืองแรกสถาปนาพุทธศาสนาในภูมิภาค

ข้อเสนอของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้รับการสนับสนุนอย่างยิ่งจากสมเด็จพระกรมฯ พระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ซึ่งอธิบายว่า พระปฐมเจดีย์เป็นพระเจดีย์ที่ได้ประดิษฐานอยู่ก่อนเจดีย์อื่นตลอดเท่าที่มีในสยามราชอาณาจักรก็ด้วยเหตุผล ๒ ประการ คือ (๑) ลวดลายรูปองค์นั้นก็ “วิการ” แปลกประหลาดกว่าพระเจดีย์ทั้งปวง (๒) แผ่นดินบริเวณรอบ ๆ ก็หนาสูงขึ้นมาก มีวัดวิหารเจดีย์สถานที่ปรักหักพังจมอยู่ใต้ดินมากมายหลายแห่ง (๓) พระพุทธรูปที่พบก็พิมพ์เป็นปางต่าง ๆ และมีตัวอักษรจารึกกับพระพุทธรูป แปลกไปจากพระพุทธรูปใน

สมัยนี้ (รัชกาลที่ ๔) (๔) หนังสือที่เขียนนั้นเป็นภาษาโบราณคนอ่านไม่ออกแล้วเป็นภาษามครของเก่า ด้วยเหตุนี้ “ความสับสนนี้จึงรู้แน่ว่าเป็นของเก่าแท้ไม่สงสัย” (สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ๒๔๐๘ : ๗๐) และจากที่มีการขุดได้ธรรมจักรศิลาซึ่ง “คนแต่ก่อนทำบูชาพระไว้ในวัดเก่า ๆ จมอยู่ใต้ดินมีอยู่หลายอัน นี่ก็รู้ได้ว่าเมืองนี้แต่ก่อนเห็นจะเป็นเมืองใหญ่โต ไพบูลย์ด้วยโภไคย โอศวรรย์สมบัติเป็นเมืองอันพระมหากษัตริย์ได้ครอบครอง” ด้วยเหตุนี้พระปฐมเจดีย์จึงสมควรจะเป็น “ที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสของศาสนิกบัณฑิตผู้มีสัทธา” ฐานะของพระปฐมเจดีย์จึงเป็นความ “อัครจริยเยียบ ๆ” ด้วยประการเช่นนี้ (เรื่องเดียวกัน ๗๔-๗๕, ๘๐)

ส่วนหนึ่งของ “ความอัครจริย” นี้เกี่ยวข้องกับ การขุดพบแผ่นอิฐที่มีข้อความว่า เย ธมมา เหตุปภวา.....” ซึ่งเป็นพระคาถาที่ถือว่าเป็นหัวใจพระศาสนาในบริเวณพระปฐมเจดีย์ด้วย ปรากฏว่าในปี ๒๔๐๗ ชาวอังกฤษชื่อ จอห์น สไควร์ ได้นำใบพระศรีมหาโพธิ์และพระพิมพ์มาจากเมืองพุทธคยาทูลถวายให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทอดพระเนตร พบว่า ที่หลังพระ

พิมพ์จากพุทธคยาที่มีพระคาถา “เย ธมมา เหตุปปภาว....” ในข้อความที่คล้ายคลึงกันกรณีนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงวินิจฉัยว่า คาถานี้เป็นที่นับถือมาช้านาน และน่าที่จะเข้ามาสู่พระปฐมเจดีย์ตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปแล้ว ได้ ๒๑๘ ปี (ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ ๒ : ๔๓-๔๔) ด้วยเหตุนี้จารึกที่มีพระคาถาทิ้งกล่าวอยู่จึง “ได้มาเป็นพยานว่าปฐมเจดีย์ก็เป็นของนานเหมือนกัน” (สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ๒๔๓๘ : ๗๘)

ต่อมาใน **ตำนานพระพุทธเจดีย์** สยาม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจางราชานุภาพ ได้อธิบายว่า “ถ้าว่าตามหลักฐานอันมีโบราณวัตถุประกอบกับเรื่องพงศาวดาร รู้ได้แน่ชัดว่าพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในสยามประเทศแต่สมัยเมื่อยังเป็นถิ่นฐานของชนชาติลาว (ละว้า) ราชธานีตั้งอยู่ ณ เมืองนครปฐม ซึ่งเรียกนามในสมัยนั้นว่าเมืองทวารวดี” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจางราชานุภาพ ๒๔๖๙ : ๗๘) และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจางราชานุภาพ ก็อธิบายด้วยว่า การค้นพบโบราณวัตถุเช่นธรรมจักรก็เป็นสิ่งที่แสดงว่า พุทธศาสนาที่เข้ามาสู่สยามประเทศนั้นมีมาก่อนยุคที่จะมีการสร้างพระพุทธรูปซึ่งจะต้องเป็นระยะก่อนปี พ.ศ. ๕๐๐ และยังเป็น

พุทธศาสนาเถรวาทเช่นเดียวกับสมัยพระเจ้าอโศก จนเมื่อเกิดการทำพระพุทธรูปขึ้นในอินเดียแล้ว จึงมีการนำพระพุทธรูปเข้ามาเผยแพร่ในเขตสยามเมื่อราวปี พ.ศ. ๕๐๐ ซึ่งเป็นยุคที่กรุงทวารวดีที่นครปฐมรุ่งเรืองมาก (เรื่องเดียวกัน : ๘๐) ข้อเสนอของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจางฯ จึงเป็นการยืนยันทั้งฐานะความเก่าแก่ของเมืองนครปฐมดั้งเดิมและยังยืนยันถึงฐานะการเป็นราชธานีในเขตสยามอีกด้วย

จากการเชื่อมโยงพระปฐมเจดีย์ในสยามเข้ากับสมัยพระเจ้าอโศกในอินเดียได้นำมาซึ่งข้อเสนอดังนี้ ทั้งนี้เพราะคัมภีร์ **มหาวงศ์** ของลังกาได้ระบุไว้ว่า เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกเป็นอัครศาสนูปถัมภ์แก่การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ นั้น ได้มีการอาราธนาพระสงฆ์สำคัญออกเผยแพร่ศาสนาไปสู่ชนานาประเทศ ในจำนวนนี้มีข้อความตอนหนึ่งที่ว่า พระเจ้าอโศกได้ส่ง **พระโสณเถระและพระอุตตรเถระ** มาเผยแพร่ศาสนายังเมืองสุวรรณภูมิ ซึ่งในเรื่อง **ตำนานมูลศาสนา** ได้ให้ความหมายว่า สุวรรณภูมินั้นคือเมืองพะโค (ตำนานมูลศาสนา : ๕๘) นั่นเอง แต่กลุ่มปัญญาชนไทยรุ่นทศวรรษที่ ๒๔๗๐ ก็ได้มีความเห็นเป็นเช่นนั้น ทั้งที่

ขุนสนองราชกิจ (หลุย รุหนันท์) ได้กล่าวไว้ว่า สุวรรณภูมิก็คือแหลมอินโดจีนที่รวมเอาดินแดนของประเทศพม่า มอญ สยาม เขมรและตลอดจนแหลมมาลายู พระโสมเถระกับพระอุตรเถระก็มาตั้งสอนศาสนาเป็นหลักฐานลงที่จังหวัดนครปฐมก่อน เพราะครั้งนั้นฝั่งทะเลยังอยู่ใกล้นครปฐมและปรากฏว่า เมืองนครปฐมก็เป็นเมืองใหญ่และโบราณที่สุดเมืองหนึ่งในสุวรรณภูมิ นครปฐมจึงเป็นเมืองแรกที่พระพุทธศาสนามาประดิษฐาน (ขุนสนองราชกิจ ๒๔๗/๒ : ๓-๗)

ต่อมาขุนศิริวัฒนอาณาทร (ผลศิริวัฒนกุล) เป็นบุคคลซึ่งใช้ความพยายามอย่างมากโดยอ้างหลักฐานจากหลายแหล่ง ตั้งแต่เอกสารทางอินเดียและลังกา เอกสารจีนและแม้แต่บันทึกของชาวกรีกและโรมันในการยืนยันข้อเสนอที่ว่า สุวรรณภูมิก็คือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งมีอาณาจักรอันมีเมืองนครปฐมเป็นศูนย์กลาง ขุนศิริวัฒนอาณาทรยังยืนยันด้วยว่า สุวรรณภูมิมีความเจริญมาก่อนหน้านั้นแล้วด้วยซ้ำ จึงเป็นที่อันสมควรที่จะรับการประดิษฐานพระศาสนาเป็นแห่งแรกตั้งแต่ครั้งนั้น แล้วจึงสร้างพระปฐมเจดีย์ขึ้นไว้เป็น “หมายมงคล” (ขุนศิริวัฒนอาณาทร ๒๔๗๙ : ๑๗๗)

อย่างไรก็ตามขุนศิริวัฒนอาณาทรได้เรียบเรียงเรื่องขึ้นขึ้นภายใต้กรอบความคิดชาตินิยมเพื่อบูชาพิสูจน์วรรคต้นของเพลงชาติในขณะนั้นอันมีข้อความว่า “แผ่นดินสยามนามประเทืองว่าเมืองทอง ไทยเข้าครองตั้งประเทศเขตแดนสง่า” ทั้งที่แนวคิดของขุนศิริวัฒนฯ มันใจว่า ชนชาติไทยนั้นอพยพมาจากประเทศจีน และผู้ที่อยู่ในแคว้นสุวรรณภูมิเดิมคือมอญ แต่ไทยก็ยังสามารถภูมิใจในผืนแผ่นดินนี้ได้เพราะ “ความจริงเราต้องเข้าใจว่า ไทยได้หยดเลือดไทยลงที่นี้ที่ละหยด กระตุกและหล่อของไทยได้ทั่วมลล ณ ดินแดนนี้ที่ละเล็กละน้อย นานเข้าลุ่มน้ำสยามประเทศก็การคายไปด้วยเลือดของไทย” (เรื่องเดียวกัน : ๒๑๐) ขุนศิริวัฒนฯ จึงสรุปว่า ขณะที่บ้านเมืองของสุวรรณภูมิได้เปลี่ยนแปลงผู้ที่อาศัยจากมอญมาเป็นไทยอย่างเด็ดขาด แต่ธรรมชาติภาพของพุทธศาสนาลับสืบเนื่องต่อมาโดยมิได้ขาดตอนและความสืบเนื่องของพระศาสนานี้ก็มีพระปฐมเจดีย์นี้เองเป็นสัญลักษณ์

เมื่อมาถึงขั้นนี้แล้วการสถาปนาอดีตอันยิ่งใหญ่ของนครปฐม ก็เป็นไปได้อย่างค่อนข้างสมบูรณ์ ยิ่งเหลือรายละเอียดอยู่บ้างที่จะต้องเพิ่มเติม เช่นเรื่องชื่อของอาณาจักร

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เสนอว่า เมืองนครปฐม
ที่เป็นเมืองหลวงของชาวสยามแต่ดั้งเดิม^{๕๘}ชื่อ
เมืองนครชัยสิน (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์

๒๔๐๘ : ๑๕) สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา
มหาราชทรงใช้คำว่า “กรุงทวารวดี” (สมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาฯ ทรงใช้คำว่า ๒๔๖๕ : ๗๘)
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเข้า
พระทัยว่า นครปฐมเป็นศูนย์กลางของ
อาณาจักรที่ชื่อศรีวิชัยอยู่ระยะหนึ่ง แล้วต่อ
มาเปลี่ยนความเชื่อ (กรรณิรมย์ สุวรรณานนท์
๒๕๒๗ : ๑๘๑) แต่ชนศิวิวัฒน์อาณาจักรเชื่อ
ว่าเป็นอาณาจักรสุวรรณภูมิ ปรากฏว่าชื่อ
ทวารวดี และ สุวรรณภูมิ เป็น ๒ ชื่อที่ถูก
อ้างอิงถึงอยู่เสมอในการกล่าวถึงเมืองนคร
ปฐมโบราณ ด้วยเหตุนี้เอง หลวงบริบาล
บุรีภัณฑ์ (บัววน อินทวงศ์) จึงอธิบายว่า
สุวรรณภูมิและทวารวดีเป็นอาณาจักรเดียว
กัน เพียงแต่ “นครปฐมเมื่อติดต่อกับอินเดีย
เห็นจะเรียกว่าสุวรรณภูมิ ชาวอินเดียจึงเรียก
อย่างนั้น ครั้นถึงสมัยที่ติดต่อกับจีนเรียกว่า
ทวารวดี จีนจึงจดไว้ชื่ออย่างหนึ่ง” (หลวง
บริบาลบุรีภัณฑ์ ๒๔๙๐ : ๔๕)

จากนี้ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ก็ได้
นำมาขยายให้ชัดเจนโดยแบ่งเรื่องประวัติพระ
ปฐมเจดีย์ระยะนี้ออกเป็น ๒ สมัยคือ สมัย

สุวรรณภูมิ ตั้งแต่แรกสร้างพระปฐมเจดีย์
ราว พ.ศ. ๓๕๐ จนถึงราว พ.ศ. ๑๐๐๐ และ
สมัยทวารวดี เป็นสมัยที่ก่อสร้างเพิ่มเติมองค์
พระปฐมเจดีย์ ตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๐๐๐ จนถึง
พ.ศ. ๑๖๐๐ (ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ๒๔๙๐
: ๒) ซึ่งเท่ากับเป็นการใช้ทั้งคำว่าสุวรรณภูมิ
และทวารวดีด้วยกัน อย่างไรก็ตาม คำว่า
“ทวารวดี” ก็ยังเป็นเพียง “นามสันนิษฐาน”
ของยอร์ช เซเดย์เท่านั้น จนถึงเมื่อปี ๒๕๑๒
ได้มีการค้นพบเหรียญโบราณมีข้อความว่า
“ศรีทวารวดี ศวรปุณยะ” ที่นครปฐม
ข้อความดังกล่าวมีความหมายว่า “บุญของ
พระราชแห่งทวารวดี” ทำให้ข้อสันนิษ
ฐานมากขึ้นถึงข้อสรุปของนลินี เหมนิธิ ว่า
“เหรียญเงินนี้ยืนยันว่า (๑) มีอาณาจักร
ทวารวดีจริง และ (๒) อาณาจักรนี้มีพระ
มหากษัตริย์ปกครองอยู่” (นลินี เหมนิธิ
๒๕๑๔ : ๓)

ประการต่อมาก็คือ ปัญหาที่ว่า เหตุใด
เมืองนครปฐมดั้งเดิมจึงเสื่อมและกลายเป็น
เมืองร้าง ในกรณีนี้สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา
มหาราชทรงสันนิษฐานว่า เมืองที่พระเจ้า
อนรรฆแห่งพุกามยกกองทัพมาตีและรับเอา
พระพุทธรูปไปก็คือเมืองนครปฐมนั่นเอง
(สารานุกรมไทย ๒๑ สิงหาคม ๒๔๗๘) แต่ศรี

อมาตยกุลอธิบายว่า อาณาจักรทวารวดีที่นครปฐมเริ่มเสื่อมลง เมื่อพวกขอมมีอำนาจมากขึ้นและตีเมืองทวารวดีไปได้ที่ละเมืองสองเมืองจนในที่สุดนครปฐมก็จะตกอยู่ในอำนาจของขอม ขอมคงจะกวาดต้อนผู้คนไปใช้งานเยี่ยงข้าทาส ผู้คนของนครปฐมจึงร่วโรยไปจนประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐ เมื่อเมืองไทยยึดอำนาจการปกครองจากขอม นครปฐมก็กลายเป็นเมืองร้างไปแล้ว (ตรี อมาตยกุล ๒๔๙๙ : ๙) จากคำอธิบายนี้จึงชี้ให้เห็นว่า อาณาจักรที่เมืองนครปฐมสลายตัวจากการรุกรานภายนอกมีเพียง ม.จ. สุกัทรติศที่ทรงให้คำอธิบายต่างออกไปว่า เมืองนครปฐมร้างไป ๒ ครั้ง คือครั้งแรกในปี ๑๖๐๐ เมื่อพระเจ้าอู่ทองยกมาตี แต่เมื่อ พ.ศ. ๑๗๓๑ พระเจ้าไชยศิริที่เป็นต้นวงศ์ของพระเจ้าอู่ทองได้หนีมอญมาตั้งที่เมืองนี้สักแต่ก็ต่อทั้งเมืองให้ร้างอีกครั้งเพราะแม่น้ำคันเขิน (สุกัทรติศ ดิศกุล ๒๔๙๐ : ๑๗)

แต่กระนั้น ใช่ว่าการอ้างนครปฐมเป็นราชธานีของอาณาจักรในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นจะราบรื่นตลอดมา ปัญหาสำคัญเกิดขึ้นเมื่อค้นพบเมืองอู่ทอง ซึ่งก็มีโบราณสถานวัตถุมากมายเช่นกัน สมเด็จพระราชดำริพระราชทานภาพอธิบายแต่เพียงว่า เมืองอู่ทองเป็นเมืองหนึ่งในอาณาจักรทวารวดี

สมัยที่มีนครปฐมเป็นราชธานีของประเทศ และเรียกว่าเมืองสุพรรณภูมิ (สมเด็จพระราชดำริพระราชทานภาพ ๒๔๘๗ : ๓๗๓) หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์เห็นว่า อู่ทองเป็นเพียงเมืองสำคัญอันดับสองในสมัยที่เมืองนครปฐมเป็นราชธานี (หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ๒๔๙๐ : ๔๔) แต่นิคม มุสิกคามะกลับไม่แน่ใจว่าอู่ทองหรือนครปฐมกันแน่ที่เป็นราชธานี จึงได้สรุปว่า “เรายังไม่ทราบถึงสถานที่ตั้งแห่งราชธานีของอาณาจักรทวารวดี” (นิคม มุสิกคามะ ๒๕๑๕ : ๒๑๘) ถึงกระนั้น น.ณ. ปากน้ำเป็นผู้ที่ยืนยันอีกครั้งว่านครปฐมเป็นราชธานีที่แท้จริง ด้วยเหตุผลคือ (๑) เพราะพระสถูปที่พบเช่นองค์พระปฐมเจดีย์นั้นเก่าใหญ่โตมโหฬารที่สุดกว่าแห่งใด ๆ ในเมืองไทย นอกจากนั้นสถูปที่พบก็มีเป็นจำนวนมาก พระพุทธรูปศิลาที่พบมากกว่าแห่งใด ๆ (๒) การพบเหรียญเงินออกชื่อทวารวดีที่นครปฐม (๓) การมีที่ตั้งอยู่ใกล้ทางออกทะเล ทำให้เหมาะที่จะเป็นเมืองแรกๆ ในการรับศิลปวัฒนธรรมอินเดียมากกว่าแหล่งใด ๆ ด้วยเหตุนี้เมืองอู่ทองจึงน่าที่จะด้อยกว่าเมืองนครปฐม (น.ณ. ปากน้ำ ๒๕๒๑ : ๙๘) จะเห็นได้ว่า งานเขียนส่วนใหญ่เกี่ยวกับนครปฐมยังให้น้ำหนักแก่นครปฐมในฐานะราชธานี

ประวัติศาสตร์นิพนธ์วิพากษ์

แนวการอธิบายประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระปฐมเจดีย์และเมืองนครปฐมในอดีตที่กล่าวมาแล้วนั้น ถ้าหากพิจารณาในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์แล้ว อาจจะกล่าวได้ว่ายังมีข้อขัดแย้งในการอธิบายอยู่หลายประการ โดยเฉพาะปัญหาที่สำคัญอยู่ที่ว่า หลักฐานที่ใช้รองรับการอธิบายนั้นไม่หนักแน่นเพียงพอ และการตีความหลักฐานเพื่อนำมาใช้อธิบายก็ยังเจือปนด้วยอคติและมายาคติ (myth) อยู่มาก ซึ่งจะกล่าวถึงในในหัวข้อคือ

๑. การใช้หลักฐาน ในส่วนนี้มีข้อที่น่าสังเกตว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ซึ่งเป็นผู้ก่อให้เกิดการอธิบายประวัติศาสตร์นครปฐมนั้น พระองค์ทรงเริ่มด้วยการปฏิเสธหลักฐานที่เป็นนิยายปรัมปราและนิทานพื้นบ้านโดยเห็นว่าเรื่องเล่าของราษฎรนั้นไม่เป็นความจริง พระองค์ทรงเชื่อพระราชดำริของพระองค์มากกว่า ดังนั้นหลักฐานเดิมที่มีลักษณะพื้นบ้านพื้นเมืองจึงถูกปฏิเสธ ผู้ศึกษาที่ดำเนินรอยต่อมาทั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ขุนศิริวิพัฒน์อาณาจักรตรี อมาตยกุล และคนอื่นๆ ต่างก็กระทำเช่นเดียวกัน คือ ละทิ้งหลักฐานพื้นบ้านพื้นเมืองเหล่านั้นไปด้วยและโดยเฉพาะขุนศิริวิพัฒน์

อาณาจักรนั้น ไปไกลมากที่พยายามจะพิสูจน์ความเก่าแก่ของราชธานีที่นครปฐมโดยพยายามใช้หลักฐานกรีก-โรมัน จดหมายเหตุจีนและกัมภีร์ของลังกา แต่สิ่งที่ไม่ใช่ก็คือนิยายปรัมปราและนิทานพื้นถิ่นนั่นเอง ทั้งที่หลักฐานจากภายนอกเหล่านั้นก็มีได้มีความหนักแน่นที่จะยืนยันฐานะของนครปฐมได้อย่างใด

๒. ปัญหาการอธิบาย ในส่วนเนื้อหาการอธิบายประวัติศาสตร์นครปฐมและพระปฐมเจดีย์ ยังมีปัญหาอยู่หลายประการเช่นกัน ปัญหาที่พอสรุปได้คือ

๒.๑ ฐานะการเป็นราชธานีของอาณาจักร กรณีสืบเนื่องจากการมองรัฐด้วยแนวคิดแบบอาณาจักรซึ่งเป็นรูปแบบของรัฐที่มีการรวมศูนย์อำนาจ และมีการจัดความสัมพันธ์ลดหลั่นลำดับชั้นขึ้นสู่เมืองศูนย์กลางที่เป็นราชธานีและเป็นพัฒนาของรัฐที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา แนวคิดเช่นนี้ศรีศักร วัลลิโภดมเป็นผู้หนึ่งที่เสนอข้อเสนอคัดค้านเอาไว้ ตามความเห็นของศรีศักรนั้นนครปฐมหรือนครชัยศรีไม่ใช่เมืองแห่งแรกเก่าแก่ที่สุด เพราะมีเมืองอื่นๆ เช่น อุทุมพร หรือศรีมหาโพธิ์ที่มีความเก่าแก่ยิ่งกว่า จากนั้นศรีศักรได้อธิบายว่า ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่

๑๒ มีรัฐที่สำคัญเกิดขึ้นอย่างน้อย ๒ แห่งในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง นั่นคือรัฐทวารวดี ซึ่งมีละโว้เป็นเมืองสำคัญอยู่ทางตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาและกลุ่มของนครชัยศรีอยู่ทางตะวันตก (ศรีศักร วัลลิโภดม ๒๕๒๕ : ๑๔-๑๕)

ในประเด็นต่อมาศรีศักรเสนอว่า คำว่าทวารวดีน่าจะมีย่อยอย่างน้อย ๓ ความหมาย คือ (๑) ทวารวดีอันเป็นรัฐที่มีการปกครองและอาณาเขตอย่างเด่นชัด (๒) ทวารวดีอันเป็นชื่อสมัยและช่วงเวลาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งมีการค้นพบร่องรอยศิลปกรรมทางพุทธศาสนามีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันและพบมากที่นครชัยศรี (๓) ทวารวดีที่หมายถึงรูปแบบหนึ่งของศิลปกรรมโดยตรง (เรื่องเดียวกัน : ๑๗) นอกจากนี้จะยืนยันว่าทวารวดีไม่ใช่ นครชัยศรี แต่เป็นละโว้แล้ว ศรีศักรยังอธิบายว่าอุทองต่างหากที่เป็นเมืองสำคัญมาก่อน นครชัยศรีหรือนครปฐม โดยนครชัยศรีเพิ่งเกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นอย่างมากและพัฒนาเป็นเมืองสำคัญมาจนพุทธศตวรรษ ๑๗ จึงค่อยๆ หมดความสำคัญลง และเมืองสุพรรณภูมิ (สุพรรณบุรี) ก็มีบทบาทขึ้นมาแทนที่ (เรื่องเดียวกัน : ๑๕) การอธิบายว่าสุพรรณ

บุรีหมายถึงสุพรรณภูมินี้ทำให้ชื่อ “สุพรรณภูมิ” ดูเกี่ยวข้องกับอุทองมากกว่านครปฐมอีกด้วย เหตุนี้ศรีศักรจึงเป็นผู้หนึ่งที่เสนอเรื่องฐานะราชธานีของนครปฐมแตกต่างจากบุคคลอื่นๆ

แต่ผู้ที่วิเคราะห์ถึงข้ออ่อนของการอธิบายแบบราชธานีอย่างแท้จริงก็คือ ธิตา สาระยา ซึ่งได้วิเคราะห์ว่า การอธิบายฐานะราชธานีนี้เป็นแนวคิดแบบ “อาณาจักร” และได้วิจารณ์แนวคิดนี้ว่า “ทั้งหมดนี้คือความคลาดเคลื่อนอันเกิดจากการที่เราไม่พยายามทำความเข้าใจกับคำว่า เมือง ซึ่งปรากฏอยู่ในหลักฐานของเราเอง” (ธิตา สาระยา ๒๕๒๕ : ๒) จากนั้นก็อธิบายว่ารูปแบบของรัฐอาณาจักรที่มีเมืองหลวงเป็นศูนย์กลางและส่งอำนาจออกไปควบคุมเมืองอื่นๆ เพิ่งเริ่มปรากฏในหลักฐานเมื่อสุโขทัยกระชับจากเมืองขึ้นเป็น “กรุง” ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ การกำหนดนามสมมุติว่า “ทวารวดี” เป็นรัฐแบบอาณาจักรจึงเป็นการกระทำที่ก่อนเวลา หลักฐานที่ใช้อ้างอิงอย่างมากในเรื่องอาณาจักรทวารวดีก็คือเอกสารจีนซึ่งธิตาก็ได้พิสูจน์ว่า เอกสารจีนเช่นกันก็แสดงให้เห็นวิวัฒนาการที่เริ่มจากเมืองหลายเมือง ก่อนที่จะเกิดบูรณาการทาง

การเมืองเป็นอาณาจักรต่อมา ด้วยเหตุนี้เมืองนครปฐมดั้งเดิมหรือที่ถูกก็คือเมืองนครชัยศรีนั้นเป็นเมืองเบ็ดเสร็จในขั้นตอนที่เรียกว่า “เมืองก่อนรัฐ” (proto-state) ซึ่งหมายถึงเมืองที่การส่งต่ออำนาจทางการเมืองไม่กระจายกว้างนัก เป็นเมืองที่มีองค์ประกอบค่อนข้างสมบูรณ์ทั้งในด้านเศรษฐกิจ ศาสนา ความเชื่อ อันจะเป็นฐานรองรับ (seat) ของอำนาจทางการเมือง และมีขอบเขตความสัมพันธ์กับเมืองบริวารในรัศมีใกล้เคียงหรือชุมชนหมู่บ้านรายรอบเท่านั้น เมืองเบ็ดเสร็จที่มีรัศมีจำกัดเช่นนี้จะยังไม่วิวัฒนาการเป็นเมืองหลวงหรือราชธานี จากนั้นจึงสรุปว่านครชัยศรีก็คือเมืองเบ็ดเสร็จหรือเมืองก่อนรัฐในลักษณะเช่นนี้ (เรื่องเดียวกัน: ๔-๘)

ความจริงแล้วการเริ่มโน้มนำการอธิบายที่ว่า เมืองนครปฐมโบราณเป็นราชธานีนั้น มาจากความจำกัดในโลกทรรศน์ของกลุ่มชนชั้นนำเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะในทัศนะของบุคคล เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ หรือสมเด็จพระยาจางราชานุภาพ เมืองย่อมจะไม่มีตัวเลือกอย่างอื่น ๆ นอกจาก “ราชธานี” หรือ “หัวเมือง” เมื่อไปค้นพบว่าเมืองมีพระเจดีย์ใหญ่ มีซากโบราณสถาน

วัตถุมาก และมีร่องรอยของความสืบเนื่องยาวนาน จึงทำให้เข้าใจไปได้ว่า เมืองเช่นนี้จะต้องเป็นราชธานี แนวคิดเช่นนี้ก็ยังคงผลต่อมา เช่นการถกเถียงเรื่องฐานะราชธานีระหว่างอุททองกับนครปฐม ก็คือการพิสูจน์ว่าใครจะมีโบราณสถานวัตถุที่เก่าแก่หรือมากกว่ากัน แต่เมื่อพิจารณาในเชิงสังคมวิทยาของรัฐแล้วการเป็นราชธานีในสมัยของนครปฐมโบราณจึงน่าจะเป็นทัศนะที่คลาดเคลื่อนในด้านเวลา บางที่การศึกษาจากตำนานและนิทานพื้นบ้านอาจทำให้เห็นภาพชัดเจขึ้นได้

๒.๒ ฐานะการเป็นที่ประดิษฐานพระศาสนาในภูมิภาคเป็นแห่งแรก ก่อนอื่นต้องขอกล่าวว่าเป็นการยากมากที่จะมาสรุปและนำเสนอลำดับว่า อะไรเป็นสิ่งที่แรกหรืออะไรก่อนที่สุด แม้กระทั่งสมัยปัจจุบันที่มีหลักฐานข้อมูลค่อนข้างมากแล้วด้วยซ้ำ ยิ่งการอธิบายว่าอะไรเป็นสิ่งที่แรกหรือมีก่อนสิ่งอื่นในอดีตอันไกลโพ้นที่มีหลักฐานอย่างจำกัดมากนั้นก็เป็นการอธิบายที่เลื่อนลอยความจริงแล้วไม่มีหลักฐานอะไรที่จะยืนยันได้เลยว่า มีการประดิษฐานพระศาสนาที่เมืองนครปฐมเป็นอันดับแรก หลักฐานที่เป็นที่กล่าวถึงก็คือ การส่งสมณทูตของพระเจ้าอโศกซึ่งอธิบายไว้ใน คัมภีร์มหาเวศ ของ

ลังกา แต่ถ้าพิจารณาในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คัมภีร์ดังกล่าวนี้ก็ยังเป็นปัญหาเพราะ นอกจากจะเขียนขึ้นที่ลังกาไมใช่อินเดียแล้ว ยังเขียนขึ้นหลังสมัยพระเจ้าอโศกนานหลายร้อยปี ปรากฏว่าชื่อเมืองต่างๆ ในคัมภีร์ที่อ้างถึงการเผยแพร่ศาสนาที่ไม่ตรงกับหลักฐานร่วมสมัย เช่นจารึกพระเจ้าอโศก กล่าวถึงการส่งราชทูตเชิญพระธรรมไปแสดงที่เมือง ตีความได้ว่าเป็นทวีปใต้ อียิปต์ ซีเรีย ตลอดจนถึงกรีซ และมาซิโดเนีย (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๔๖๙ : ๒๘)

แต่กระนั้น แม้ว่าชื่อเมืองต่างๆ ในคัมภีร์มหาเวศม์ จะเป็นจริง ก็ยังยากที่จะระบุว่าชื่อเหล่านั้นตรงกับดินแดนใดในอีกพันกว่าปีต่อมา การอ้างว่าเมืองสุวรรณภูมิที่พระโศณะและพระอุตตระจาริกมา เผยแพร่พระศาสนา คือเมืองนครปฐมนั้นแทบจะเป็นไปไม่ได้เลย และในทางประวัติศาสตร์ถือว่าเรื่องนี้ไม่มีมูล ไม่มีหลักฐานชัดเจนยืนยัน การอ้างว่าเมืองนครปฐมเป็นเมืองแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนาจึงเป็นความสันนิษฐานที่อ้างตามการโน้มนำทางความคิด มิได้มาจากการโน้มนำของหลักฐานที่หนักแน่นเพียงพอ

ผู้ที่นำเสนอเรื่องความเป็นเบื้องต้นแรกของการประดิษฐานพระพุทธศาสนาก็คือพระ

บาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ที่เสนอว่า กองอิฐที่เป็นฐานพระปรมาภิไธยเดิมนี้เป็น “องค์พระมหาสถูปเจดีย์แรกตั้งพระศาสนา” ปรากฏว่าพระองค์ให้เหตุผลรองรับความเชื่อนี้ ๒ ประการคือ (๑) ความเป็น “พระเจดีย์ใหญ่ที่สุดเท่าที่พบมาในสยาม” (๒) พบหลักฐานที่ชี้ว่าบริเวณนี้เป็นเมืองใหญ่มาแต่ครั้งโบราณ (จดหมายเหตุ ร. ๔ ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ ๖๔) แต่ความจริงแล้วฐานความเป็น “แรก” กับ ความใหญ่ที่สุดของพระเจดีย์ไม่จำเป็นว่าจะต้องสอดคล้องกัน ตรงกันข้ามอาจตีความได้ด้วยซ้ำว่าความเป็นพระเจดีย์ใหญ่กว่าแห่งอื่นหมายถึงการเป็นสถูปที่สร้างขึ้นภายหลัง และจากงานค้นคว้าของศรีศักร วัลลิโภดมที่สรุปว่า ตัวเมืองโบราณอันเป็นที่ตั้งของเมืองนครชัยศรีอยู่ที่บริเวณพระประโทน (ศรีศักร วัลลิโภดม ๒๕๐๙ : ๔๘) นี่เป็นการคุกคามต่อฐานะ “แรกตั้ง” และความสำคัญขององค์พระปฐมเจดีย์อย่างน่าตกใจ เพราะจะต้องตอบคำถามได้ว่า เหตุใดพระเจดีย์แรกสถาปนาพุทธศาสนาจึงมาตั้งอยู่นอกเมือง เหตุใดจึงอธิบายว่า พระเจดีย์นอกเมืองเช่นพระปฐมเจดีย์ จึงสำคัญกว่าพระประโทนที่อยู่กลางเมือง ท่านาน ฉบับย่อ กำลังไว้ ได้เสนอ

ไว้ว่าพระประโทณนั้นสร้างขึ้นก่อน (ตำนาน เลขที่ ๙๙) ซึ่งข้อเสนอ^๕นั้นมีความเป็นไปได้มาก จึงอาจเป็นไปได้ว่า พระปฐมเจดีย์สร้างขึ้นภายหลัง ให้สูงเพียงนกเขาเหิรเพื่อไถ่บาปแก่ผู้ครองนครชื่อพระยาพานเช่นในเรื่องราวพื้นบ้านก็เป็นได้

เหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่า พระปฐมเจดีย์จะเป็นพระมหาสถูปแรกตั้งพระพุทธศาสนาไปไม่ได้ก็คือ เหตุผลเรื่องแนวคิดและจารีตการสร้างพระเจดีย์ เหตุผลในการสร้างสถูปเจดีย์ตามแนวคิดดั้งเดิม^๕นั้นก็คือ การสร้างเพื่อบรรจุพระธาตุหรือเป็น “ธาตุเจดีย์” เหตุผลที่สร้างพระเจดีย์เพื่อระลึกแรกตั้งพระพุทธศาสนานั้นเป็นไปได้ ซึ่งดูเหมือนว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงตระหนักถึงเรื่องนี้ได้ดี ดังนั้นพระองค์จึงได้อธิบายพระปฐมเจดีย์นั้นเป็นเจดีย์บรรจุพระธาตุด้วย แต่เมื่อพระองค์ปฏิเสธนิยายปรัมปราเรื่องเกี่ยวกับพระธาตุในพระปฐมเจดีย์แล้ว พระองค์จึงต้องหา “เหตุผลใหม่” ในการอธิบาย ซึ่งเหตุผลของพระองค์ที่น่าเชื่อถือยิ่งกว่า “คำบอกเล่าของราษฎร” ก็คืออิทธิปาฏิหาริย์ของพระองค์นั่นเอง ทั้งนี้สมเด็จพระจอมเกล้าฯ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ได้อธิบายว่า เมื่อพระวชิรญาณภิกขุ

เดินทางไปยังพระปฐมเจดีย์ครั้งแรกนั้น พระองค์ได้อธิษฐานว่า “ถ้าในมหาเจดีย์สถานนี้มีพระธาตุบรรจุไว้ภายใน ขออารักขาทะพิตายจงแบ่งให้สักสององค์” ปรากฏว่าเมื่อกลับมาถึงวัดสมอรายได้เดือนเศษ พระสงฆ์จากวัดมหาธาตุก็มาเฝ้าและทูลว่า เกิดปาฏิหาริย์ในห่อวัดมหาธาตุ โดยขณะที่พระองค์กำลังสวดมนต์อยู่ก็มีควันสีแดงกลืนคล้ายรูปที่ห้องพระพุทธรูป หลังจากนั้นก็พบว่า มีพระธาตุเพิ่มขึ้นมาอีก ๒ องค์ เมื่อรับสั่งถามพระสงฆ์และนายข้าผู้รักษากุญแจก็ไม่มีผู้ใดทราบ จึงลงความเห็นว่าเป็น “ของนั้นไม่มีเจ้าของ เห็นจะมาเอง” (สมเด็จพระจอมเกล้าฯ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ๒๔๐๘ : ๗๒) และนี่คือข้อพิสูจน์ของพระองค์ที่ว่า ในพระเจดีย์เดิมของวัดพระประธมจะต้องมีพระธาตุบรรจุอยู่

๒.๓. เรื่องชื่อเมืองและชื่อพระเจดีย์ จากที่กล่าวมาแล้วว่าเมืองแห่งนี้มิใช่เป็นปฐมราชธานี จึงมิได้มีชื่อเดิมว่า “นครปฐม” แต่อาจชื่อว่า “นครชัยศรี” หรือ “ปาวัน” หรืออื่น ๆ ซึ่งเป็นไปได้ว่า การสถาปนาบ้านท่านาเป็นเมืองนครชัยศรีในสมัยพระมหาจักรพรรดินั้นเป็นการตั้งชื่อตามเดิม แต่กระนั้นก็เป็นเพียงการสันนิษฐานเพราะความ

จำกัดของหลักฐาน ทำให้ยากที่จะชี้ให้เห็นนั้น แต่สิ่งที่น่าพิจารณาคือชื่อของ “นครปฐม” นี้เอง เพราะเป็นการตั้งมาจากความสำคัญของพระปฐมเจดีย์จึงต้องพิจารณาชื่อของพระปฐมเจดีย์อย่างแท้จริงเสียก่อน

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า พระปฐมเจดีย์นั้น “ราชภูมรเรียกว่า พระประทม ถ้วยความประสงค์ของคนที่หลายว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาบรรทมในที่นั้น แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เห็นว่าไม่ถูกถ้วยได้ทอดพระเนตรเห็นหนังสือเก่า ๆ เห็นเขียนไว้ว่าพระปฐมเจดีย์” (ทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๑)* ต่อมาในหมายรับสั่งเมื่อ ๒ ๓ ๕ มะเมีย สัมพุทธศก (พ.ศ. ๒๔๐๑) ได้กล่าวว่า ที่เรียกพระประทมนั้นเป็นสำเนียงเขมร-มอญ (ประชุมประกาศ ร. ๔/๒ : ๒๒๔) ปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒ พระองค์แห่ง สาส์นสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงเชื่อและทรงตั้งข้อวินิจฉัย ดังที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒ ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

ชื่อพระปฐมเจดีย์นั้น ย่อมทรงทราบอยู่แล้วว่า ก่อนหน้านั้นเรียกกันว่าพระประทม ชำมีนิทานเล่าว่าพระเจ้าเสด็จมาประทม (เข้าปรีนิพพาน) ที่นั่น พระประโทณว่าเป็นที่ฝังพระศพพระสวรี

ริกาตุ เป็นนิทานแต่งขึ้นประกอบชื่ออย่างโจ่ง ๆ ตามเคย กล่าวกระหม่อมสงสัยว่าจะเป็นคำเขมร คือ พระธมแปลว่าพระ (เจดีย์) ใหญ่ พระโกลแปลว่าพระ (เจดีย์) แข็งแรงหรือมั่นคง เขมรอ่านออกเสียงตัว พ. เป็นตัว ป. จึงเป็นพระธมประโกล (สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒๔๗๘)

ต่อมาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒ ทรงพระยาตำรากราชานุกาฬที่ทรงอธิบายว่า

ว่าต่อไปถึงข้อที่เรียกชื่อว่าพระปฐมจะมาแต่คำ “ปฐม” ภาษามครหรือ “ปฐม” ภาษาเขมร หม่อมฉันพิจารณาเห็นว่าที่ถูกต้องจะเป็นคำ “ปฐม” ภาษามครเปรียบว่าเมื่อสร้างบ้านเมืองมีพระเจดีย์ขึ้นหลายองค์ อาจจะขนานนามองค์ที่สร้างก่อนเพื่อนว่า ปฐมเจดีย์ ทำนองเดียวกับเราเรียกชื่อว่า “วัดเดิม” แต่ในสมัยนั้นเองก็เป็นได้หม่อมฉันคิดไปอย่างหนึ่งคำว่า “ปฐม” นั้นน่าจะมาแต่คำ “ปฐม” นั้นเอง เกิดแต่สำเนียงพวกมอญและพวกเขมรเรียกแปร่งไปจึงกลายเป็น “ปฐม” แล้วพวกนักปราชญ์ซึมทราบก็เลยเอาสำเนียงนั้นตีความต่อไปว่า เป็นที่พระพุทธองค์นอน (สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒๔๗๘)

* ความในวงเล็บเป็นของผู้เขียนเอง

ความจริงแล้ว ตำนานฉบับต่าง ๆ เกี่ยวกับพระปฐมเจดีย์ซึ่งเก็บรวบรวมไว้ที่หอสมุดแห่งชาติได้ให้ภาพที่ต่างออกไป เพราะการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ อ้างว่า เห็นหนังสือเก่า ๆ เขียนว่า พระปฐมเจดีย์ นั้น ปรากฏว่าไม่พบในตำนานเก่าเลยว่ามีฉบับใดที่เขียนไว้เช่นนั้น นอกจากฉบับที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เขียนขึ้นไว้ หรือฉบับตาปะขาวรอดที่ถูกแก้ไขแล้ว ยิ่งกว่านั้น ปรากฏว่าใน **นิราศพระประธม** ฉบับของกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งเขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ ก็ใช้คำว่า **ประธม** และ **ประทม** ไม่เคยใช้คำว่า “ปฐม” เลย ต่อมานายมี หมีนพรหมสมพัตรเดินทางไปยังพระแท่นดงรัง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ ก็ได้เล่าถึงการเดินทางผ่าน “พระประทม” ใน **นิราศพระแท่นดงรัง** ของตนเช่นเดียวกัน จากนั้นใน พ.ศ. ๒๓๘๕ ในนิราศของสุนทรภู่ ก็ได้ใช้คำว่า “ประธม” โดยตลอด ด้วยเหตุนี้จึงอาจสรุปได้ว่า ชื่อเดิมของพระเจดีย์จึงเป็นพระประทม หรือ พระประธม อย่างแน่นอน เพิ่งมาถูกเปลี่ยนชื่อเป็น “พระปฐมเจดีย์” แห่ง “เมืองนครปฐม” ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ซึ่งทำให้นิราศของมหาฤกษ์กลายเป็น “นิราศ

พระปฐม” ทั้งที่ชื่อ “พระปฐม” มิได้มีรากฐานอันเกี่ยวข้องกับชื่อเดิมแต่อย่างใด

ปัญหาต่อมาก็คือเหตุใดจึงได้ชื่อว่า “พระประทมหรือประธม” คำตอบก็เป็นไปตามตำนานฉบับพระยามหาอรรณนิกรและฉบับนายทองที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นผู้รวบรวมไว้ ซึ่งเล่าว่าพระยาศรีสิทธิไชยขัดเคืองหมู่พราหมณ์ในเมืองนครชัยศรีจึงได้แยกออกมาตั้งเมืองปาวน แล้ว “ท่านจึงได้สร้างพระประธมไสยาศน์องค์หนึ่งใหญ่ยาวมหิมา....จึงเอาพระบรมสารีริกธาตุ มาบรรจุไว้ในนั้นแล้ว” เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๑๘) ขณะที่ ตำนานฉบับตาปะขาวรอดเล่าว่า “พระอรหันต์จึงบังคับให้พระยาพานสร้างพระเจดีย์สวมแท่นพระบันทมลงไว้สูงชันกเขาเทียรหนึ่ง...พระยาพานให้จัดแจงทำรากจะก่อบันจุแท่นพระบันทมท้าวมหาพรหมจึงเอาฆ้องตีสามโหม่งดังกะหึมไปจนคำลงมาบันจุไว้ได้แท่นพระบันทมด้วย” (ตำนาน เลขที่ ๙๔)

แม้ว่าโดยทั่วไปหลักฐานประเภทตำนานอาจมีความคลาดเคลื่อนแต่ก็มักจะไม่วคลาดเคลื่อนในคำมูลของเหตุการณ์ที่สำคัญในส่วนนี้ ร่องรอยของตำนานจึงยืนยันให้เราทราบว่ “พระประธม” ก็คือ “พระบรรทม”

หรือพระพุทธไสยาศน์นั่นเอง และชื่อนี้ได้ถูกนำมาเรียกเป็นชื่อพระเจดีย์และตำบลบ้านด้วย ทั้งความตอนต้นของตำนานฉบับตาปะขาวรอด กล่าวว่า “ตาปะขาวรอดอายุได้แปดสิบเก้าปี เป็นคนเดิมอยู่ที่บ้านพระบันทมแต่ก่อน มาได้จดหมายเรื่องราวผู้สร้างพระบันทมไว้” (ตำนาน เลขที่ ๙๔) และพระพุทธไสยาศน์หรือพระประธมนั้นก็คือพระพุทธรูปที่เป็นพระประธานแต่ดั้งเดิมของวัดพระประธม ด้วยเหตุนี้เมื่อสุนทรภู่เดินทางไปไหว้พระประธมใน พ.ศ. ๒๓๘๕ จึงได้เล่าว่า

“โบสถ์วิหารท่านสร้างแต่ปางก่อน
มีพระนอนองค์ใหญ่ยังไม่หมอง
หลังพระเนตรเกศเกยเขนยทอง
ทูลดอ่องพูนเพิ่มเติมศรัทธา”

(สุนทรภู่ ๒๓๘๕ : ๓๐-๓๑)

ส่วนมหาฤกษ์ (หลวงจักรปาณี) ซึ่งเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๔ ก็ได้เอ่ยถึง “พระประธานปางก่อนพระนอนใหญ่” ไว้ด้วยเช่นกัน (มหาฤกษ์ ๒๔๖๗ : ๔๑) ฉะนั้น จึงไม่อาจจะกล่าวได้ว่า การที่ราษฎรเรียกพระเจดีย์ว่าพระประธมหรือพระบันทมจะเป็นการไม่ถูก และตำนานพื้นถิ่นก็ไม่ใช่ “นิทานแต่งขึ้น

ประกอบชื่ออย่างโง่ ๆ” เพราะถึงที่สุดแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ผู้เปลี่ยนชื่อจาก “พระประธม” เป็น “พระปฐม” ก็ได้อธิบายความเป็นพระปฐมด้วยเรื่องราวที่เป็นเสมือน นิทานแต่งประกอบชื่อ เช่นเดียวกัน แม้ชนศิวิไลซ์นอาณาทรรักยังเห็นว่า การอธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เหตุผลอ่อน แต่ทรงใช้ความ “มันพระราชหฤทัย” ชนศิวิไลซ์นอาณาทรรักซึ่งยอมรับทฤษฎีการอธิบายเช่นนี้อยู่แล้วจึงได้สรุปดีว่า “สมตามพระมติเริ่มในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งแม้ในกาลแห่งพระองค์ยังไม่ปรากฏเหตุผลโดยกระจ่างแจ่มใส แต่ด้วยพระปรีชาญาณอันยากที่จะหยั่งถึง พระองค์ก็ได้ทรงมันพระราชหฤทัยว่า นครปฐมเป็นเมืองรับพระพุทธศาสนาไว้แต่ครั้งกระโน้น” (ชนศิวิไลซ์นอาณาทรรัก ๒๔๗๔ : ๑๗๗ เน้นโดยผู้เขียนเอง) แต่นักก้นคว้าประวัติศาสตร์ เช่น ญัฐวุฒิ สุทธิสงครามเมื่อค้นพบความจริง ก็ต้องรีบขอขมาลาโทษตั้งข้อความคือ

ด้วยความเคารพอย่างใหญ่หลวงต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า พระประธมนั้นคงหมายถึงพระสถูปเจดีย์องค์ที่มีพระนอนประทับอยู่ พระปฐมหรือพระประธมก็คือ

ที่พระนอน พระบรมมหารัชมังคลาภิเษกนั้นเอง คนสมัยนั้นคงจะเรียกว่าพระประธมเจดีย์ เมื่อที่นครปฐมเป็นที่พระประธมแล้ว ที่กาญจนบุรี จึงเป็นที่นิพพาน คือที่พระแท่นดงรัง ทุกวันนี้ (ฉัฐวุฒิ สฤทธิสงคราม ๒๕๑๘ : ๓๙)

กล่าวโดยสรุปในหัวข้อนี้ก็คือ เมืองนครปฐมหาได้ซื้อนครปฐมมาแต่เดิมไม่ แต่พระปฐมเจดีย์นั้นเปลี่ยนชื่อมาจาก “พระประธม” ด้วยมายาคติบางประการ ด้วยเหตุนี้ชื่อพระปฐมเจดีย์และเมืองนครปฐม จึงเป็นเรื่องของประวัติศาสตร์ยุคใหม่ตั้งแต่หลังรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา

๒.๔ เรื่องความสับสนของประวัติศาสตร์ การอธิบายประวัติศาสตร์นครปฐมลักษณะที่ว่า มีความเป็นมาอันเก่าแก่ที่สามารถย้อนขึ้นไปได้ถึงยุคสุวรรณภูมิ นั้นได้ละเลยที่จะพิจารณาปัญหาอีกประการหนึ่งนั่นคือ ความสับสนเนื่องกันทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้เพราะชุมชนยุคสุวรรณภูมิและทวารวดี แม้จะมีอยู่จริง แต่ก็มีได้เป็นที่มาหรือมีความสับสนเนื่องกับเมืองนครปฐมสมัยใหม่แต่อย่างใด ประวัติศาสตร์ยุคโบราณและยุคปัจจุบันจึงขาดตอนออกจากกัน ชุมชนนครปฐมที่มีอยู่ในปัจจุบันเป็นชุมชนที่เริ่มต้นใหม่หลังการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔

เป็นต้นมา ยิ่งกว่านั้นการบูรณะปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ดังกล่าวก็มีได้เป็น การซ่อมแซม หากแต่เป็นการสร้างใหม่ขึ้นแทนที่ เพราะพระเจดีย์องค์เดิมนั้นเป็นพระปรารักษ์ที่มีลักษณะคล้ายพระประโทณ แต่พระวชิรญาณภิกขุมีพระดำริว่า พระปรารักษ์ไม่ใช่ของเดิม แต่พนมจอมกองอิฐใหญ่ที่เป็นฐานรองชั้นทักษิณ จึงเป็นพระเจดีย์แรกตั้งพุทธศาสนาอย่างแท้จริง พระองค์จึงปรารถนาที่จะให้พระเจดีย์ได้กลับคืนกรูปรูปเดิมอีกครั้ง ด้วยเหตุนี้เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์แล้วจึงได้ให้ช่างทหารในสร้างแบบตัวอย่างขึ้นถวาย เป็นรูปพระเจดีย์กลม ซึ่ง “ฐานทักษิณไม่มี ก่อเป็นหน้ากระดาน และช่องกระจกขึ้นไปจนถึงบัวถลา” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๔) แล้ว จึงให้สร้างเจดีย์ตามแบบดังกล่าวสวมทับลงบนพระปรารักษ์องค์เดิม

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า พระเจดีย์ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นพระเจดีย์ใหม่ที่สร้างขึ้นตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มิใช่พระเจดีย์ (พระปรารักษ์) องค์เดิมแต่อย่างใด และการปูกระเบื้องจีนสีทองรอบองค์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ นั้น ก็มีได้เกี่ยวกับตำนานดั้งเดิมแม่แต่น้อย พระเจดีย์นี้จึงมิใช่เจดีย์ “พระประธม” องค์

เดิม แต่เป็นพระปฐมเจดีย์ที่มีอายุไม่เก่ากว่า สมัยรัชกาลที่ ๔ เท่านั้น พระเจดีย์จึงมิใช่ สัญลักษณ์ที่แสดงถึงความต่อเนื่องระหว่าง นครปฐมโบราณและนครปฐมยุคใหม่ แต่ เป็นเพียงสัญลักษณ์ของเมืองใหม่แห่งหนึ่ง เพียงเท่านั้น ภาพแห่งความสืบเนื่องของ นครปฐมกับอดีตจึงเป็นมายาภาพที่ถูกวาดขึ้น ใหม่เพื่อรองรับความเก่าแก่ของปัจจุบันอย่าง เกินความจริง

สาเหตุของมายาคติ

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การอธิบาย เรื่องพระปฐมเจดีย์และการเกิดของประวัติ ศาสตร์นครปฐม เป็นกระบวนการมายาคติ อย่างหนึ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยเฉพาะมายาคติเกี่ยว กับความเป็นพระเจดีย์แรกสถาปนาพระศาสนา ของพระปฐมเจดีย์ และความเป็นราชธานี โบราณของเมืองนครปฐมซึ่งมายาคติเหล่านี้ถูก สืบเนื่องโดยการอธิบายทางประวัติศาสตร์ต่อกันมา แต่เมื่อพิจารณาถึงสาเหตุแรกเริ่มของ มายาคติ อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นผลจากพระปรีชา ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เอง ดังจะ พิจารณาต่อไป

ก่อนอื่นมายาคติเกี่ยวกับความเป็น “ปฐม” นี้ถูกสร้างขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าฯ และกลุ่มผู้นำร่วมสมัยของ พระองค์ โดยอ้างอิงถึงความเป็น “ปฐม เริ่มแรก” ของพระปฐมเจดีย์ ทั้งที่พระเจดีย์ นี้คือพระประธมหรือเจดีย์วัดพระนอนเท่านั้น ซึ่งสุนทรภู่และตาปะขาวรอดเป็นผู้ซึ่งข้อ เท็จจริงนี้ จึงเป็นไปไม่ได้ที่ประธมในความ หมายที่เกี่ยวกับบรรทมจะกลายเป็นคำ “ปฐม” พระวชิรญาณภิกขุก็น่าจะรู้เช่นเดียวกับสุนทรภู่ และตาปะขาวรอดอยู่แล้วก็ไม่น่าจะมี “หนังสือ เก่า” ใดเขียนว่า “พระปฐม” (นอกจากจะ เขียนผิด) จึงอาจสรุปได้ว่าการอธิบายให้เป็น “พระปฐม” นี้เป็นเจตนาของพระองค์เอง เนื่องมาจากการค้นพบพระปฐมเจดีย์ ซึ่งเป็น พระเจดีย์ที่มีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่นั้น ย่อมแสดงให้เห็น บุญญาธิการ ของพระองค์ ขณะที่การนมัสการพระนอนที่อยู่กลางป่าไม่ อาจจะทำให้ภาพพระบารมีเช่นนั้นได้ และพระ บารมีเช่นนั้นได้แสดงให้เห็นอีกครั้ง เมื่อ พระองค์ค้นพบพระแท่นมณีคศิลาและศิลา จารึกหลักที่ ๑ ของพระมหากษัตริย์ยุคสุโขทัย อีกประการหนึ่ง แม้ว่าเหตุผลในการปฏิเสธ ความเชื่อเดิม จะแสดงให้เห็นถึง โลกทรรศน์ ใหม่ ของกลุ่มผู้นำรุ่นรัชกาลที่ ๔ ดังที่สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์อธิบายว่า พระพุทธเจ้า มาบรรทมอยู่ในที่นี้ไม่ถูกเพราะ

“ที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานนั้นอยู่ไกล ใน
แคว้นแคว้นคนอินทุมัชฌิมชนบท” (สมเด็จพระ
กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ๒๔๐๓: ๗๕)
แต่ก็น่าจะเป็นโลกทรรศน์ใหม่ที่มีการเลือกใช้
เพราะพระวชิรญาณภิกขุก็ได้เสด็จไปยังพระ
แท่นดงรังและพระบาทพุทธมาแล้วเช่นกัน
แต่ก็มีได้มีการนำเอาเหตุผลใหม่ไปอธิบาย
สถานะของศาสนสถาน ๒ แห่งนั้นด้วยเลย
ยิ่งอธิบายเรื่องพระบรมสารีริกธาตุที่พระองค์
ยังอธิบายด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ ก็แสดงถึงพระ
ปรีชาในการเลือกใช้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะ
ปาฏิหาริย์เรื่องพระธาตุในลักษณะเช่นนั้นมิ
ได้แสดงให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์แห่งพระ
เจดีย์ด้านเดียว แต่อีกด้านหนึ่งก็เป็นการ
แสดงให้เห็นพระบุญญาบารมีของพระองค์
เช่นกัน

ด้วยเหตุนี้จึงไม่น่าแปลกใจที่ว่า ขณะที่
ที่พระวชิรญาณภิกขุเสด็จออกธุดงค์ยังปฐมนิ
สถานต่าง ๆ ก็จะมีอิทธิปาฏิหาริย์เกิดขึ้นเสมอ
เช่นใน พ.ศ. ๒๓๗๖ พระวชิรญาณเสด็จ
หัวเมืองฝ่ายเหนือ ปรากฏว่ามีจรเข้มาร้อง
ขึ้นชมพระบารมีที่ขัณฑ์ มีเสือร้ายตัว
ใหญ่มาหมอบเผ่ากระดิกหาง และร้องถวาย
เสียงที่อุตรดิตถ์ ที่แก่งหลวง เมืองสวรรค
โลก มีปลาเกิดขึ้นในแก่งมากมายขณะพระ

องค์ประทับทั้งที่เป็นหน้าแล้งซึ่งมักจะไม่มี
ปลา ที่สุโขทัยพบพระแท่นศิลาที่คนเข้าใกล้
มักจะเจ็บไข้ไม่สบาย พระองค์ก็ไปประทับ
นั่งและนำมาไว้ที่กรุงเทพ โดยไม่มีผู้ใดเป็น
อะไร และที่สุโขทัยนี้เอง พระองค์ก็สืบทอด
ว่ามีชาวสุโขทัยมาเฝ้าเป็นอันมากกราบทูลให้
อยู่นาน ๆ ขณะนั้นทั้งที่เป็นฤดูแล้ง ก็มีฝน
ตกมากมายจนน้ำท่วมแผ่นดิน ๒ วัน จึง
แห้ง ปาฏิหาริย์เหล่านี้ได้แสดงนัยว่าพระองค์
นั้นทรงเป็นผู้มีพระบารมีอันสมควรแก่การได้
เป็นพระมหากษัตริย์ต่อไป (นฤมล ธีรวัฒน์
๒๕๒๔ : ๘๘-๘๙)

จากนี้เอง อาจเป็นด้วยเหตุผลทาง
การเมืองเกี่ยวกับพระบารมีในการค้นพบพระ
ปฐมเจดีย์ จึงทำให้การอาราธนาแก่พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ที่จะบูรณะพระปฐมเจดีย์
ได้รับการปฏิเสธหรืออาจเป็นเพราะพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ มิได้เห็นพ้องว่า เจดีย์
วัดพระนอนจะกลายเป็นปฐมเจดีย์แรกตั้ง
พระพุทธศาสนาไปได้ และยังไม่เห็นเหตุผลที่
สมควรที่จะบูรณะวัดกลางป่าขณะที่วัดหลวงก็
มีอยู่มากมายแล้ว ต่อมาแม้แต่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าฯ เอง ซึ่งเจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์อ้างว่า “ทรงพระจินตนาจะ
สถาปนาปฏิสังขรณ์ไว้ให้จงได้” (เจ้าพระยา

ทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๔) ก็ยังมีได้รับหรือเห็นความสำคัญเป็นลำดับแรก ๆ เมื่อเทียบกับ วัดท่าเกวียน ของพระอธิการแก้ว ซึ่งได้พยากรณ์เมื่อต้น พ.ศ. ๒๓๙๓ ว่า พระองค์จะได้เป็นเจ้าชีวิต ปรากฏว่าเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ก็ทรงปฏิสังขรณ์วัดท่าเกวียนขึ้นเป็น วัดมหาพฤตาราม ในปีแรกนั้นทันที (นฤมล ธีรวัฒน์ ๒๕๒๔ : ๔๘) แต่พระปฐมเจดีย์ทรงรื้ออยู่ถึง ๒ ปี จึงมีการตั้งกองมาบูรณะ นอกจากนี้ ทั้งที่วัดพระปฐมเจดีย์เป็นวัดหัวเมืองแห่งแรก ๆ ที่พระองค์เสด็จ

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๔ แต่พระองค์ก็ไม่เคยโปรดดำเนินการให้วัดพระปฐมเจดีย์มาเป็นวัดธรรมยุติเลย ในเอกสารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์สรุปได้ว่า หลังขึ้นครองราชย์พระองค์เสด็จมาวัดพระปฐมเจดีย์อีกเพียง ๒ ครั้งและไม่เสด็จแม้กระทั่งการก่อพระฤกษ์โดยมีรับสั่งว่า “มีราชการอยู่ที่ในกรุงเสด็จออกไปไม่ได้” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๔๐๘ : ๙) จึงเป็นที่น่าเคลือบแคลงว่า พระองค์ให้ความสำคัญแก่พระปฐมเจดีย์มากเพียงใดหลังเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ●

บรรณานุกรม

เอกสารห้องสมุดวชิรญาณ

- จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ ๖๔ เรื่องพระปฐมเจดีย์
 จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ ๖๕ เรื่องทรงถวายที่กัลปนาและข้าพระ
 เอกสารตำนาน เลขที่ ๙๔ ตำนานพระปฐมเจดีย์ฉบับตาปะขาวรอด
 เอกสารตำนาน เลขที่ ๙๙ ตำนานพระประทีปเจดีย์ ฉบับอ่อง กาลังไว

หนังสือ บทความ และวิทยานิพนธ์

- กรรณิรมย์ สุวรรณานนท์, ๒๕๒๕. พระราชกิจที่นครปฐม เอกสารประชุมวิชาการ พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับภาคตะวันตก ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ๒๘-๒๙ มีนาคม ๒๕๒๗.
 กระจำนง นันทโพธิ์, ๒๕๒๘. มหานิกาย-ธรรมยุติ สำนักพิมพ์สันติธรรม
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ๒๔๐๑ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ องค์การคำคุณุสสา ๒๕๐๑.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ๒๔๐๑. “ศิลาจารึกที่ศาลเจ้า พระปฐมเจดีย์” ประชุมศิลา
จารึกสยามภาคที่ ๒ กรมศิลปากร ๒๕๐๔. หน้า ๔๓-๔๔.

จุไรรัตน์ ณ หนองคาย, ๒๕๑๙. ประวัติเมืองนครปฐม พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายถวิล
สุนทรสารทูล ๒๙ ธันวาคม ๒๕๒๙.

ชูสิริ จามรมาน, ๒๕๑๓. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับงานโบราณคดีในมณฑล
นครชัยศรี วิทยาลัยทักษัแก้ว มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, ๒๕๐๖. “ชีวิตและเกียรติคุณของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์” สามเจ้าพระยา
โรงพิมพ์อักษรอักษร. หน้า ๔๕๖-๕๑๘.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, ๒๕๑๘. พระประวัติและงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวง
วงศาธิราชสนิท อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล. เกษ สนิทวงศ์ ๑๗ ธันวาคม
๒๕๑๘.

คำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยา ๒๔๔๑. เอกสารตรวจราชการเมือง
นครชัยศรี พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมลำดวน ทิศกุล ณ อยุธยา ๒๒ กรกฎาคม
๒๕๑๑.

คำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา, ๒๔๖๙. ตำนานพุทธเจดีย์สยาม พิมพ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ๒๖ เมษายน ๒๕๐๓.

คำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา, ๒๔๘๙. นิทานโบราณคดี ศิลปบรรณาการ
๒๕๑๓.

ตรี อมาตยกุล, ๒๔๙๙. ทัศนศาสตร์ไทย จังหวัดนครปฐม สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา, ๒๔๐๘. พระปฐมเจดีย์ สำนักงานจัดหาผลประโยชน์และรักษาองค์
พระปฐมเจดีย์ ๒๕๒๗.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา, ๒๔๑๒. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔ พิมพ์ในงาน
ฌาปนกิจศพนางอนงค์ เทียรธราช ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๗.

ธิดา สารยา, ๒๕๒๕ ก. ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์
ท้องถิ่น คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

ธิดา สารยา, ๒๕๒๕ ข. เมืองก่อนรัฐสมัยทวารวดี เอกสารประกอบการสัมมนาโบราณคดี และศิลป
วัฒนธรรมนครปฐม มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ ๒๑-๒๓ ตุลาคม ๒๕๒๕

น.ณ. ปากน้ำ, ๒๕๒๐. "ศิลปแห่งอาณาจักรทวารวดีที่นครปฐม" ศิลปกรรมโบราณในสยามประเทศ
สำนักพิมพ์บรรณกิจ ๒๕๒๔. หน้า ๗๓-๑๑๓.

นฤมล ธีรวัฒน์, ๒๕๒๕. พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นลินี เหมนิธิ, ๒๕๑๔. นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม กรมศิลปากร.

นิคม มุสิกคามะ, ๒๕๑๕. แผ่นดินไทยในอดีต เล่ม ๑ แพร่พิทยา.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอาคม พิลัยยะ, ๒๕๒๕. หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย สำนักพิมพ์บรรณกิจ.

บริบาลบุรินทร์, หลวง, ๒๔๙๐. "วิจารณ์พระพุทธรูปในวิหารน้อย" วารสารศิลปากร ปีที่ ๑
เล่ม ๑ พ.ศ. ๒๔๙๐. หน้า ๔๑-๕๕.

ปวเรศวรียาลงกรณ์, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา ๒๔๐๘. "เรื่องพระปฐมเจดีย์" เรื่องพระ
ปฐมเจดีย์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมสิริชัย ๒๓ มีนาคม ๒๕๒๘.
หน้า ๗๐-๘๑.

พิณ กันทะเพ็ง, ๒๕๒๒. "ประวัติเมืองนครปฐม" รวมเรื่องจังหวัดนครปฐม ศาลากลางจังหวัด
นครปฐม. หน้า ๕-๑๑.

พุทธพุกาม, พระ และพระพุทธาน, ๑๙๕๒. ตำนานมูลศาสนา เสริมวิทยบรรณาการ ๒๕๑๙.

มหาพิพัฒน์, พระ, ๒๕๒๕. ประวัติวัดพระปฐมเจดีย์ ราชวรวิหาร พระปฐมเจดีย์ ที่ระลึก
งานเทศกาลนมัสการพระปฐมเจดีย์ นครปฐม ๒๕๒๕. หน้า ๑๕๐-๑๖๐.

มหาฤกษ์ (หลวงจักปาณี), ๒๔๐๘. นิราศพระปฐม โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ๒๔๖๗.

วงศาราชสนิท, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวง, ๒๓๗๗. นิราศพระประธม พิมพ์ในงานฉาปนกิจ
นางเจือ บุญวิระ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๒๒

วันทนี ส่องศิริ, ๒๕๒๕. การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์
ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วิเชียรปรีชา, พระ, ๒๓๕๐. "พระราชพงศาวดารเหนือ" ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ เล่ม ๑
สำนักพิมพ์ก้าวหน้า ๒๕๑๖. หน้า ๑-๑๑๒.

วิยะดา ทองมิตร, ๒๕๒๐. นครปฐมในอดีต พิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
และดินผั่งศพนายสุธีร์ บุญยศรีสวัสดิ์ ๒๘ มีนาคม ๒๕๒๐.

ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๐๙. “นครปฐมอยู่ที่ไหน” โบราณคดีไทยในทศวรรษที่ผ่านมา สำนักพิมพ์
เมืองโบราณ ๒๕๒๕. หน้า ๒๔-๔๙.

ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๒๕. “นครชัยศรี” เมืองโบราณ ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๓ สิงหาคม-พฤศจิกายน
๒๕๒๕ หน้า ๗-๒๓.

ศิริวัฒน์อาภากร, ขุน, ๒๔๗๘. สุวรรณภูมิหรือเมืองทอง พิมพ์ในงานฉาปนกิจศพคุณพ่อเอื้อยวี
เจริญสถาพร ๒๕ เมษายน

สุพิน ธรินทร์วรคุปต์ และอนันต์ เอกเผ่าพันธุ์, ๒๕๒๕. “ประวัติเมืองนครปฐม” พระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับจังหวัดนครปฐม ที่ระลึกในพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕๒๙. หน้า ๓-๗.

สนองราชกิจ, ขุน, ๒๔๗๒. ดำเนินพระปฐมเจดีย์ พิมพ์แจกในงานศพคุณตากสิน คุณยายบัต
ที่วัดลุ่ม ปีมะเส็ง ๒๔๗๒.

สุนทรภู่, ๒๓๘๕. นิราศพระประธม โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. ๒๔๖๕.

สุธน ศรีหิรัญ, ๒๕๑๘. “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี” วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ ๔
เล่มที่ ๓ กุมภาพันธ์-พฤษภาคม ๒๕๑๘ หน้า ๖๖-๗๖.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ๒๔๙๐ เรื่องนครปฐมกับการนำเที่ยว โรงพิมพ์ภักดีประติษฐ์ ๒๔๙๖.

สมัครสมาชิกวารสาร “อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร”

ปีละ ๔๐ บาท (๒ ฉบับ)

ตัวแลกเงินไปรษณีย์ ธนาณัติ ป.ณ. สนามจันทร์ ส่งจ่ายในนาม

นางสาวพันทิพา ศรีพันธุ์ผล

คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

นครปฐม ๓๓๐๐๐